

Резюме звіту

за результатами дослідження потенціалу провайдерів соціальних послуг для дітей з числа внутрішньо переміщених осіб для їх інтеграції та розвитку у громадах

Два роки тому Україна зіткнулась з проблемою внутрішньо переміщених осіб (ВПО) внаслідок збройного конфлікту та за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) за 2015 рік посіла 4 місце у світі за кількістю ВПО 1,6 млн. осіб після Колумбії – 6,9 млн., Ємену – 2,5 млн. та Південного Судану – 1,8 млн. при загальній кількості ВПО у світі біля 41 млн. осіб.

Як результат, адаптація до нових умов життя та інтеграція до місцевих громад виявилась необхідністю та певним викликом для значної групи громадян України та особливо для сімей з дітьми. Істотна кількість таких сімей та їх дітей ще й досі потребують психосоціальної підтримки. Наскільки існуюча система провайдерів психосоціальних послуг для дітей та їх сімей відповідає потребам та викликам, на які вона має реагувати?

Проведення експрес-аналізу ситуації щодо цього стало одним з перших кроків проекту «Нова оселя: інтеграція та психосоціальна підтримка дітей з числа внутрішньо переміщених осіб у місцевих громадах Києва та Одеської області», який МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» реалізує за фінансової підтримки Європейської комісії та у партнерстві з фундацією «Міжнародна ініціатива з розвитку дітей (Нідерланди) (ICDI) і Всеукраїнською молодіжною громадською організацією «Національна організація скаутів України» (НОСУ). Передбачається, що висновки та рекомендації дослідження допоможуть розробити та впровадити необхідні заходи для зміцнення потенціалу надавачів послуг, успішної інтеграції та розвитку дітей у громадах.

Мета дослідження – провести аналіз ситуації щодо умов, наявних можливостей та практик надання психосоціальної підтримки дітям з числа внутрішньо переміщених осіб та їх сім'ям для їх інтеграції та розвитку у нових громадах, визначити потреби та прогалини у діяльності провайдерів послуг для цієї цільової групи.

Дослідження здійснювалося у два етапи: кабінетне дослідження та польове дослідження. Польовий етап дослідження відбувся в м. Київ, м. Одеса (курорт Куяльник), м. Чорноморськ (Іллічівськ) та м. Южне.

Серед обраних методів - метод якісного і кількісного аналізу текстів; метод індивідуального глибинного інтерв'ю; метод колективного глибинного інтерв'ю (фокус-група); метод невиключеного спостереження процесу надання послуг. Достовірність інформації перевірялася за допомогою методу триангуляції.

Термін «*інтеграція*» стосовно дітей з числа ВПО та їх сімей у дослідженні розуміється як включення особи в нове соціальне середовище, адаптація до нового місця та умов проживання, встановлення та розвиток соціальних контактів, повноцінне використання наявних умов для самореалізації та розвитку, сприйняття існуючих традицій, цінностей та стилю життя у громаді, зниження рівня тривожності порівняно з тим, що супроводжував людину до зміни місця проживання.

На думку експертів та батьків дітей з числа ВПО період адаптації та інтеграції дітей (у розумінні проекту та дослідження) триває в середньому до року, у дітей

молодшого шкільного віку – швидше і легше, у дітей старшого віку – повільніше і складніше. Після цього періоду неінтегрованими в силу різних причин можуть залишатися не більше 20% дітей з числа ВПО. Більшість з цих дітей потребують не лише окремих послуг, а комплексу систематичних заходів, тобто соціального супроводу. Як правило, діти швидше і краще за дорослих адаптуються та інтегруються до нових умов життя, часто вони стають каталізатором інтеграції своїх батьків до місцевих громад. Найчастіше сім'ї переміщених осіб складають діти і жінки – мами чи бабусі.

До негативних чинників, що впливають на швидкість та успішність адаптації та інтеграції дітей з числа ВПО до нових умов життя можна віднести:

- неналаштованість батьків до тривалого (рік і більше) перебування на новому місці проживання;
- патерналістську чи споживацьку поведінку сім'ї на новому місці проживання;
- суттєву відмінність нових умов життя від попередніх (тривала відсутність батьків чи одного з них: найчастіше – батька; сільська місцевість, якщо дитина проживала у місті і навпаки; відсутність розвиненої інфраструктури для неформальної/додаткової освіти та розвитку дітей; безробіття батьків; значне погіршення побутових умов; тощо),
- наявність ПТСР у дитини чи членів її родини;
- наявність психологічної травми, викликаної швидким переїздом, втратою звичних зв'язків, друзів та прив'язаностей, руйнуванням сім'ї та розлученням батьків через переїзд, тощо;
- проживання у місцях компактного поселення ВПО і особливо у санаторно-курортних зонах, віддалених або природньо ізольованих від місць основного життя і діяльності місцевих громад;
- наявність обмежених фізичних можливостей (інвалідність) у дітей або членів їх сімей та відсутність безбар'єрного середовища;
- ізольованість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інституціях для такої категорії дітей.

Кількість дітей з числа ВПО, які мають посттравматичний стресовий розлад, є досить невеликою, частіше цей синдром мають батьки, але за психологічною допомогою з власної ініціативи звертаються лише 10 % з них. У більшості випадків офіційна психологічна служба Міністерства освіти виявилась неготовою до виявлення дітей з ПТСР або психологічною травмою та до надання їм необхідної кваліфікованої допомоги. Вирішення цієї проблеми в рамках офіційної системи підвищення кваліфікації виявилось неефективним, зокрема, через невідповідність змісту навчальних курсів потребам фахівців-практиків, а також через відсутність відповідних методик та викладачів (тренерів) необхідного профілю.

Права дітей з числа ВПО на освіту, охорону здоров'я, гідний рівень життя, виховання у сім'ї, тощо забезпечуються державою на рівні не гіршому, ніж для дітей, які не належать до цієї категорії. Нерідко у цьому питанні можна простежити факти, так званої, «позитивної дискримінації», коли, наприклад, при нестачі місць у дитячих дошкільних закладах діти з числа ВПО мали пріоритетність у зарахуванні

їх до дитячих садків, інше. «Позитивна дискримінація», яка була нерідкою на початкових етапах роботи з дітьми ВПО (наприклад, формування окремих класів у школах, надання подарунків до свят лише цим дітям, організація та проведення заходів спеціально для них) негативно впливала на їх інтеграцію та відношення до них «місцевих» однолітків. Часто з «найкращих міркувань» провайдери соціальних послуг несвідомо створювали умови для патерналістської чи споживацької поведінки ВПО через надопіку та відсторонення їх від турбот про власний добробут на новому місці.

Значна частина дітей з сімей ВПО стикалися з проблемами відставання у навчанні, зниження успішності та мотивації через переїзд і зміну навчального закладу, отже потребували додаткових занять, які школи здебільшого їм не надавали. Проблеми додаткового навчання, позашкільної освіти та розвитку для дітей з сімей ВПО часто вирішуються за підтримки небюджетних провайдерів послуг, благодійників та завдяки фінансуванню міжнародних донорів. Надання освітніх послуг для дітей ВПО деякі провайдери практикують дистанційно з використанням інформаційних технологій, разом з тим провайдери послуг недостатньо використовують у своїй роботі з дітьми та сім'ями ці можливості. Для сімей ВПО надзвичайно актуальні програми розвитку для дітей всіх вікових груп.

Коло інституцій та осіб, які надають чи мають надавати підтримку та послуги дітям із числа внутрішньо переміщених осіб та їх сім'ям, принципово не відрізняється від тих, які здійснюють свою роботу з сім'ями, дітьми та молоддю (у тому числі, які перебувають у складних життєвих обставинах), і виглядає наступним чином:

Система бюджетних установ та закладів, що реалізують відповідну державну політику на місцях та надають послуги, зокрема:

- регіональні, міські та районні центри соціальних служб для сім'ї дітей та молоді, включаючи фахівців соціальної роботи у громаді;
- служби у справах дітей обласних, районних адміністрацій та виконавчих органів міських рад;
- система закладів соціального обслуговування та соціального захисту дітей: територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центри соціально-психологічної допомоги, соціальні центри матері й дитини, соціальні гуртожитки для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри по роботі з дітьми та молоддю за місцем проживання, інші;
- система освітньо-виховних закладів для дітей та молоді (дитячі садки, школи, інтернати, спортивні школи, табори відпочинку, тощо);
- система лікувально-профілактичних інститутів охорони здоров'я (санаторії, сімейні лікарі, тощо);
- система культурно-просвітницьких закладів (бібліотеки, музеї).

Небюджетні неприбуткові організації громадянського суспільства, які безпосередньо надають послуги чи допомогу ВПО: громадські та релігійні

організації, організації волонтерів, благодійні організації та фонди, ініціативні групи, організації та ініціативні групи ВПО, окремі волонтери та активісти, тощо.

На місцях створені координаційні ради, які опікуються проблемами ВПО. Разом з тим, майже всі опитані експерти висловлювали думку щодо необхідності покращення їх роботи.

Бюджетні провайдери послуг, що надають соціально-психологічну підтримку дітям із числа ВПО та їх сім'ям, мають фахівців та власні приміщення, де вони зазвичай надають відповідні послуги. Виявлення дітей та їх сімей, що знаходяться у складних життєвих обставинах, та здійснення оцінки їх потреб відбуваються, у тому числі, і за місцем їх проживання. Діти з числа ВПО та їх сім'ї є пріоритетною групою для подібного скринінгу.

Важливим фактором інтеграції сімей ВПО та активного включення їх дітей у місцеві громади стали школи.

Бюджетні провайдери послуг зазвичай мають електронні ресурси у мережі інтернет - це власні сайти або сторінки на сайтах інших організацій. Інформація про послуги або їх перелік на таких сайтах може бути неповною або взагалі відсутня. Громадські провайдери активно використовують можливості соціальних мереж як для інформування представників цільової групи, так і для координації своїх дій.

Об'єднання громадян, які надають соціально-психологічну підтримку дітям та сім'ям ВПО, не завжди мають державну реєстрацію, часто вони працюють як група волонтерів. Проте кількість послуг та їх якість не залежать від цього факту.

Громадські організації, які опікуються проблемами ВПО, можна поділити на дві групи: *сервісні організації*, які надають підтримку та послуги дітям та сім'ям внутрішньо переміщених осіб, та *організації-об'єднання самих ВПО*.

У невеликих містах офіційно незареєстровані об'єднання громадян співпрацюють з низкою сервісних громадських організацій. В цьому партнерстві об'єднання ВПО часто виступають як замовники послуг, а також забезпечують їх гарантовану адресність. Відсутність у громадах зареєстрованих та діючих громадських організацій потрібного спрямування може стати каталізатором процесу офіційної реєстрації об'єднань ВПО.

Сервісні організації та об'єднання ВПО відрізняються за ступенем своєї прихильності до проблеми. Більш високий рівень прихильності об'єднань ВПО порівняно із сервісними організаціями, а також краща обізнаність з відповідних проблем обумовлює їх кращу оперативність у реагуванні на зміни потреб цільової групи.

Персонал провадерів психосоціальних послуг для дітей з числа ВПО та їх сімей здебільшого складають жінки молодшого та середнього віку, часто з відповідною профільною вищою освітою (освітняни, фахівці соціальної роботи, лікарі, тощо). Оплата праці фахівців бюджетних провадерів нижча середньої по країні, оплата

роботи професіоналів небюджетних провайдерів послуг може бути такою ж чи вищою, але обмеженою часом реалізації певного проекту, що не сприяє стабільності персоналу. Щодо об'єднань ВПО і особливо тих з них, що є незареєстрованими, то часто волонтери та члени цих груп працюють на добровільних безоплатних засадах протягом обмеженого чи короткого часу. Для персоналу провайдерів, як і для всіх, хто працює з людськими проблемами, характерна проблема професійної втоми та вигорання.

І сервісні, і організації самих ВПО ведуть облік своїх клієнтів та наданих послуг. Зазвичай обліковується кількість наданих послуг та осіб, які їх отримали.

Фахівці, які працюють з дітьми та підлітками, недостатньо використовують методики, що передбачають їх активну участь і самостійність у прийнятті рішень, самоорганізацію та самоуправління, відповідальність та роботу у команді, формування цінних особистісних та життєвих навичок. Серед поширених методик - арт-терапія (у тому числі пісочна, гончарна справа, музичні ігри, живопис, театральні вистави, сімейні арт-клуби та ін.); вправи з релаксації («м'яка кімната», спеціальний фітнес для дітей); значно рідше - спільні справи та відпочинок з «місцевими» однолітками, наприклад, кіноперегляди, дискусії; розвиваючі заняття.

Рідко робота провайдерських організацій з дітьми відбувається просто неба – у таборах, походах, на спортивних змаганнях, тощо. Інколи, провайдери психосоціальних послуг для дітей із числа ВПО та їх сімей проводять роботу безпосередньо у місцях їх проживання. Потреби та виклики, на які мають відповідати провайдери послуг для дітей з числа ВПО та їх сімей не є сталими і досить швидко змінюються з часом. Насьогодні все більше провайдерів соціально-психологічної допомоги для дітей та сімей свідомо переходять до надання послуг ВПО у загальному, звичному контексті своєї роботи, застосовуючи при цьому індивідуальний підхід до підтримки кожної дитини та родини.

За результатами дослідження були вироблені рекомендації та створено мапу провайдерів та послуг:

https://www.google.com/maps/d/edit?hl=ru&hl=ru&authuser=0&authuser=0&mid=1gFWbnD38SfNqQK-pFIIOm40_Xek